

Szabó Márton: POLITIKAI TUDÁSELMÉLETEK

A első pillantásra nehezen értelmezhető című könyv a politikaelmélet olyan területére kalauzolja el az olvasót, a politikai valóság és a nyelv kapcsolatának vizsgálatához, amelyről eddig csak igen kevés szó esett nálunk, de amely mégis a modern politika egyik alapvető területének bizonyul. Szabó Márton könyvének kifejezett érdeme, hogy a politika és a tudás összefüggéseit a legjobb nyugat-európai szerzők művei alapján úgy mutatja be, hogy teljes mértékben meggyőzi az olvasót arról: minthogy „a modern politikai valóság beszédközpontú” (Kenneth Minogue), ezért a politika és nyelv kapcsolatát, mint alapvető kérdést szükséges tárgyalni a politikaelméletben. Annál is inkább, hiszen a témának már igen gazdag irodalma van másutt, és ezekből ad ízelítőt Szabó Márton.

A könyv témáit egyetemi előadásainak anyaga képezi, ezért felépítése és a kifejtés menete világos, könnyen áttekinthető és a bonyolult kérdések ismertetése dacára könnyen is érthető. Az alapos bevezetőrész után négy fő fejezetre tagolja a politikai tudáselméleteket, amelyeket rendszerez, rendez és részletesen, a hazai eredményeket is felhasználva bemutat.

A bevezetőben Szabó Márton bírálja a hagyományos politikai tudáselméleteket, amelyek akár az emberek politikai tudását, vagy a politikai gondolkodás történetét is az ismeretekhez és nem a tudáshoz kapcsolják. Az ismeretközpontú tudományok ugyanis a tárgynyelvvvel foglalkoznak. (ki, mikor, mit mondott stb.), a tudásközpontúak pedig a metanyelvet vizsgálják, a mondottak hátterét. A XX. század második felétől a politikai tudásnak új létfeltételei alakultak ki. A nyugati országokban a politikai döntések egy ún. diszkurzív térben, folyamatban szülnék, amelyben nagy szerepe van a nyelvi jeleknek, a kulcsszavaknak, a politikai szimbólumoknak, a stílusnak. A politikai küzdelem egyúttal nyelvi küzdelem is. A különböző pártok, mozgalmak saját magukat nyelvileg is definiálják, hiszen a

modern tömegkommunikációs rendszerben ennek nagyon lényeges, közvéleményt befolyásoló szerepe van. Ráadásul a társadalomtudományok fejlődése, a nyelvi kérdések filozófiai megközelítése, a hermeneutika elterjedése, a szimbolikus antropológia kialakulása, az informatikai és a kommunikációtudomány egyértelműen alátámasztják azt az elméleti tételt, hogy „a tudás a lét és a cselekvés konstitutív mozzanata.” A politikai lét és tudás tehát szorosan összekapcsolódnak. Arról van ugyanis szó hogy nemcsak a társadalmi-politikai valóság határozza meg politikai identitás nyelvi tartalmát (Pl. „Isten, haza, család”), hanem a politikai tudásból, annak nyelvi megfogalmazásából, vissza lehet következtetni a politikai szlogent hangsúlyozók politikai világára is. A politikai tudás eszmei valóságát a tudáselméletek négyféle módon írják le, amelyek kétszer két részre tagolhatók. A könyv első két részében egyrészt a politikai szemantika másrészt a politikai szimbolizmus kap helyet amelyek alapját a szubjektumfilozófia adja, a másik két részében pedig a politikai retorika és a politika kommunikatív és diszkurzív értelmezése találhatóak, amelyek az interszubjektív elméleteken alapulnak.

A politikai szemantika a politikai szavak, ki-fejezések jelentéstartalmával foglalkozik. Ebben az értelemben a rendszerváltást magát is „nyelvpolitikai” küzdelemként is le lehet írni. A politikai szemantikán belül a szerző két irányzatot vizsgál: az úgynevezett nyelvkritikait, amely a politikát nyelvi megnyilvánulásain keresztül bírálja (Ide tartozik Marcuse, Bourdieu, Schelsky és Barthes), valamint a lingvisztikait, amely a politikai nyelv működését igyekszik megérteni (mint például Lasswell). Az amerikai Harold D. Lasswell kijelenti: „A szavak bele vannak szőve a hatalomba, hiszen a hatalom külső jelei verbálisak.” A nyelvi kulcsszimbólumok ma a demokrácia, a szabadság, az emberi jogok, a jólét, az egyenlőség, amelyek képesek megteremteni a közösségi identitásokat. A politika nyelve azonban, ahogyan Walther Dieckmann alapján mondja a szerző, gyakran homályos és többértelmű, a politikai viták gyakran pontosítási, definíciós küzdelmek is. A félreértés gyakori, mert az

ideológiai poliszémiák, amelyek az eltérő érdekeken alapulnak, (mint például a többértelmű „demokrácia” fogalma) nem zárhatóak ki a politikából. Ezért van igaza Reinhart Kosellecknek, hogy a politikában a szavakat „nem lehet ártatlanul használni”. A neves francia szociológus, Pierre Bourdieu a nyelvi tőkét a szimbolikus tőke egyik fajtájának tartja. A nyelv szerinte társadalmi, hatalmi jelenség, eszköz, a beszéd szimbolikus hatalmi viszony. A politikai mező pedig szövegeket (beszédeket, határozatokat, törvényeket) termel, amelyeket értelmezni lehet, s a politikai tekintély nagymértékben függ a "beszéd" tartalmától és jellegétől.

A szimbólumok, mondja a szerző a politikai szimbólumokról szóló fejezetben, a politikai tudás nélkülözhetetlen elemei. A politikai szimbólumok olyan kitüntetett jelentéshordozó elemek (címer, zászló, kép, választás, a szabadság fogalma stb.), amelyek funkciója az integráció és az orientáció. Murray Edelman szerint „a homo politicus szimbólumhasználó lény.” Az amerikai szerző szerint a politikai tudás nem elsősorban empirikus ismereteket, hanem inkább hiteket, mítoszokat, meggyőződéseket tartalmaz, amelyek lényege a leegyszerűsítés, a megszemélyesítés és a bipoláris szemléletmód („mi és a többiek”). Mindebben fontos szerepet kap a politikai stílus, a racionális érvelés.

A politika és a retorika összefüggését tárgyaló harmadik részben Szabó Márton az interszjektív helyzetekben tevékenykedő politikai aktorokról szól, akik eleve beszámítják a politikába a másik ember tudását, azaz a közönséget is. A retorika fogalom értelmezései közül nem tárgylja a szónoklástani, stílustani jelentést, csak a már Arisztotelész által is jellemzett közéleti-politikai tudást, mint cselekvésre orientált általános tudást. Az eddig elhanyagolt téma, retorika a XX. század második felében radikálisan új helyzetbe kerül, hiszen a politikai propaganda, a reklám, a marketing következtében (újság, rádió, film, tévé stb.) felértékelődött a politika meggyőzés szerepe. Chaim Perelman könyve alapján elemzi a politikai retorika

elemeit, az ethoszt, a pátoszt és a logoszt, mint amelyek feladata a politikai bizalom felkeltése a hallgatóságban.

Szabó Márton könyvének központi része láthatóan a negyedik fejezet, ahol a politikai tudás kommunikatív és diszkurzív értelmezéseit mutatja be és *elemzi*. Szerinte ugyanis a modern politikai valóságban a beszélő a másik emberrel közösen teremti a politikai tudást. „A tudás: dialógus, többszereplős folyamat” – mondja a szerző. Ebben a folyamatban információcsere és információáramlás folyik. A dialógikus és kommunikatív politika színtere a politikai nyilvánosság, központi problémája pedig a politikai párbeszéd.

A beszédérintkezés, a dialógus az ember kitüntetett érintkezési módja Mihail Bahtyin szerint, aki műveiben kifejti, hogy a dialógus nemcsak a beszédhelyzetek cseréjét jelenti, hanem a beszédbeli alanyok cseréjét is. A kommunikatív politikai tudás elméletét Jürgen Habermas fogalmazta meg. Habermas szerint a szabadon vitatkozó és kritizáló, versengő és kommunikatív karakterű politikai tudás intézményrendszere a politikai nyilvánosság. A nyilvánosság formáit megkülönböztetve beszél rendi nyilvánosságról, amely személyes jellegű, de nem individuális. Szabó Márton pedig párhuzamba állítja a rendi és a szocialista nyilvánosságot, ami termékenynek bizonyul, bár kifejtése több teret is megérdemelt volna. Ellenben bőven kitér a téma szempontjából valóban fontos kérdésre, a kommunikatív cselekvésre és racionalitásra. Ezt úgy határozza meg Habermas alapján, hogy két személy közmegegyezésre orientált cselekvése. Habermas érdeme (és mások kritikájának az alapja), hogy azt vizsgálja csak, a társadalomban és a politikában hogyan jön létre a nyelv révén a konszenzus.

Még Habermasnál is nagyobb befolyást látszik gyakorolni a kötet szerzőjére Michael Foucault, akit a „jelen története” foglalkoztat; s benne kiemelt helyen a diskurzus (discours) témája. Itt kap magyarázatot a „politika diszkurzív természete” Szabó Mártonnál megjelenő fogalma, amikor is átveszi ezt a Foucault-féle fogalmat a

„szavak szövevénye” értelemben. A diskurzus a társadalmi valóság szervező elve, hiszen „a társadalmi létezés tudással átszűrte valóság”. Foucaultnál tehát a tudás fogalmát felváltja a diskurzus fogalma, a valóság szerinte „diskurzusszövevény”. A társadalomban azon sem uralkodó szubjektum, sem kitüntetett diskurzus sincs, ugyanaz a tárgyi objektum többféle olvasatot tesz lehetővé. Összeeseng a posztmodern szemlélettel az a foucault-i álláspont, hogy nincs többé egységes korszak, hanem különféle diskurzusok vannak. S egyúttal a diskurzus: hatalom. Itt sajnálhatjuk, hogy Szabó Márton nem utal a posztmodern jelentős alakjára, Jean-Francois Lyotard-ra, aki szintén érzi a tudás szerepének posztmodern kori felértékelődését, és a narratív és a tudományos tudás mellett a politikai tudás természetéről is beszél A posztmodern állapot című művében.

A könyv a tudáselméletek rendszerezése után hirtelen, szinte a következtetések levonása nélkül befejeződik. Az olvasóban az alapos rekonstrukciós munka után mégis egy kis hiány jelentkezik: mi következik ezekből az elméletekből. A választ Szabó Mártonnak ebben a könyvében nem találjuk meg. A könyv elolvasása után derül ki: ez csak elmélettörténeti bevezetés a politika általa ezekből a premisszákból kiinduló diszkurzív értelmezéséhez. Diszkurzív térben címmel megjelent tanulmánykötetében ugyanis (Scientia Humana, 1998.) Szabó Márton közzéteszi saját elméleti írásait e témáról. Kiindulópontja az, hogy a politika diszkurzivitásának a vitaközpontúság a lényege. Magát a politika fogalmát is ebben a kontextusban értelmezi, amikor kijelenti: „A politika a rivalizáló jelentésadások területe”.

A Szabó Márton által a magyar politikatudományba bevezetett téma igen aktuális. Ezt az a vita is mutatja, amely írásainak megjelenését a Politikatudományi Szemlében követte. Mégis, a politikai tudáselméletek igazi aktualizálását az jelenthetné, ha a politikai szimbólumok, a politikai mítoszok, a politikai kommunikáció és diskurzus, a politikai nyilvánosság és bizalom témáit a hazai politikai valóságra is alkalmazná. Ez

az érdekes feladat azonban nem is egyszereplős, hanem a jövő hazai politikatudományára vár. (*Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas*)

SZABÓ TIBOR

KRITIKA 1999 ...szám 44-45. p.